

Çerkes Ethem (1886- 1948)

Çerkes Ethem, 19. yüzyılda Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına göç etmiş olan Çerkes Şabsığ kabilesinden gelen Pşevulardan Ali Bey'in oğludur. Aile, Bandırma yakınlarındaki Emre Köy'e yerleştirilmiş, Ethem de burada 1886 yılında doğmuştur. İlyas, Reşit, Nuri, Tevfik adlarında dört erkek, Remziye adında bir kız kardeşi vardır. İlk ve orta öğrenimini Bandırma'da yaptıktan sonra Mülkî İdadisi'ne kaydolmuş ancak öğrenimini tamamlayamadan ayrılmıştır. Okul hayatı sonlandıktan sonra, kendi ifadesi ile *"hizmet-i nizamiyesini bir kıtada ifa"* etmiş, ardından memleketine dönmüş, arazisinde çiftçilik ve ticaretle uğraşmıştır.

Mektepli bir asker olmasa da, İmparatorluğun içinde bulunduğu savaşıardan uzak kalmamıştır. II. Balkan Savaşı günlerinde ağabeyleri Reşit ve Tevfik ile birlikte **Teşkilat-ı Mahsusa** gönüllüsü olarak savaşmıştır. Ancak yine ağabeyleri ile savaş ortamını maddî kazanca çevirdiğine dair belgeler de vardır. I. Dünya Savaşı'nda ise Irak ve Havalisi Komutanlığına atanan Süleyman Askerî Bey'in Osmancık Alayı'nda yer almış, Halep'e gelmiştir. **Talat Paşa**'nın Erzurum Valiliğini üstlenmekle görevlendirdiği Bahaeddin Şakir'in Erzurum'a gelişi ile Süleyman Askerî Bey, Ethem'in de içinde bulunduğu grubu 23 Ağustos 1914'te Erzurum'a göndermiştir. Ethem buradan Van'a geçerek ağabeyi Reşit ile buluşmuş Azerbaycan'da teşkilat yapmak üzere Rauf Bey Müfrezesi (ya da Afgan Sefer Heyeti) içinde yer almıştır. Nisan 1915'e kadar Rumiye, Savuçbulak ve Kirmanşah'ta çalışmalar yürütmüş, ancak kendilerinden beklenen başarıyı elde edemeyince, Rauf Bey Müfrezesi de Eylül 1915'te dağıtılınca Rauf Bey kendilerini Başkumandanlık emrindeki Teşkilat-ı Mahsusa'ya katılmaları için İstanbul'a göndermiştir.

Ethem daha sonra memleketine dönmüş, Bandırma'da kimi eşkıyalık olaylarına karışmıştır. Kut'ül Amare'de esir alınan General Townshend'i, tutulduğu Büyükkada'dan kaçırma girişimi gibi siyasal yönü ağır basan kimi eylemleri Sadrazam **Ahmet İzzet Paşa** ile Dâhiliye Nazırı **Fethi (Okyar)** Bey'i harekete geçirmişse de üzerine kuvvet gönderilmesini Rauf Bey önlemiş, Ethem'den eşkıyalık yapmayacağına dair söz de almış, ancak Ethem sözünde durmamış, Rahmi Bey'in oğlu Alparslan'ı kaçırmış, ancak istediği fidye ödendikten sonra serbest bırakmıştır. Bu günlerde *"eşkıya"* olarak ün salan Ethem iç ayaklanmaları bastırmadaki başarısı ile *"kahraman"* olarak anılacaktır.

Ethem'in Millî Mücadele'ye katılımı iki genç ve yurtsever subay; **Kâzım (Özalp)** ve Bekir Sami (Günsav) beylerin girişimleri ile olmuştur. Direktifi verenin ise Rauf Bey olduğu güçlü bir olasılıktır. Bu ilişkinin temeli de 24 Şubat 1919'da Çerkesler tarafından İstanbul'da yapılan toplantıda atılmıştır. Bu toplantının düzenlenmesinde ise Şişli'de Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının Çerkeslerin Millî Mücadele'ye katılımının sağlanması konusundaki tartışma ve görüşmeler etkili olmuştur. Çerkes göçmenlerinden 108'inin katılımı ile yapılan toplantıda; Kuzey Kafkasya göçmenlerinin mevcut durum karşısında izlemesi gereken politika tartışılmıştır. Millî Mücadele'ye katılma teklifi ise, Reşit'in nezdinde Tevfik ve Ethem'e de yapılmıştır. Böylece eşkıyalık vb. girişimler yüzünden gizlenmek zorunda kalan kardeşler yeniden özgür hayatlarına dönme fırsatı bulmuştur. Bu arada Ayvalık 28 Mayıs'ta Yunanlılarca işgal edilmiş, Yunan güçlerine Yarbay Ali (Çetinkaya) ve Köprülülü Hamdi beylerin emrindeki **Kuvâ-yı Milliye**'ye karşı durmaya başlamıştır. İki kardeş, Yarbay Ali Bey ile Bergama Silah ve Cephane Komisyon Başkanı olan Teğmen Nuri Bey'in çağrısı üzerine Bandırma'dan küçük bir müfreze ile Ayvalık'a gelmişlerdir. Ancak Ethem, Köprülülü Hamdi ile arası açık olduğu için bölgede fazla kalmayıp 22 Haziran 1919'da Soma'ya dönmüştür. Soma'da bulunan 61. Fırka Komutanı Albay Kâzım (Özalp) Bey, Ethem'e, Salihli'ye giderek orada bir cephe tesis etmesi için bir miktar silah vermiş ve onu Salihli'ye yönlendirmiştir. Böylece 22 Haziran 1919'da yerleşeceği cepheyi bulan Ethem, Alaşehir üzerinden 26 Haziran'da Salihli'ye gelmiştir. Gelir gelmez de bölgedeki diğer Kuvâ-yı Milliye güçlerini kendisine katma çabası içine

girmiş, Salihli'de bulunan kimi Dramalılarla birleşmiş, Gönen, Balıkesir, Kirmastı, Bandırma ve Bursa'da tanıdığı Çerkesleri yanına davet etmiştir. Gelenlerle gücünü oldukça artıran Ethem Bey, Salihli ile Ahmetli arasında cephesini kurmuştur. Ardından bölgede otorite olma yolundaki girişimlerine hız vermiştir. Bu arada Demirci Mehmet Efe ile yakınlık kurarken bölgede kendisinden önce yerleşmiş olan komutanlara karşı tavır almaya, onları bertaraf etmeye başlamıştır. Bu çerçevede Alaşehir'de tanıştığı Milli Kuvvetler Komutanı Hüseyin Paşazade Mustafa (Şahyar) Bey, Bozdağlı İsmail Efe ve Şakir (Ünalın) Bey'i sindirip Alaşehir'i de içine alacak şekilde bölgede egemen olma yarışına girmiştir. Ethem'in tehdit mektupları yazarak bu isimleri devre dışı bırakmaya yönelmesi **Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey**'i rahatsız etmişse de Ethem Bey galip gelmiş, komutanlar dışlanmış, Mustafa Bey Alaşehir'den ayrılmak zorunda kalmıştır. Böylece Ethem Bey bölgenin tek egemeni olmuştur. Ancak bu durum uzun sürmemiştir. Temsilciler Kurulu'nun, Sivas Kongresi sürerken 9 Eylül 1919'da **Ali Fuat Paşa**'yı, Umum Kuvâ-yı Milliye Komutanı olarak atamasının ardından, Ali Fuat Paşa 23. Fırka Komutanı Yarbay Ömer Lütfi Bey'i Alaşehir mıntikasını da içine alacak şekilde Afyonkarahisar Milli Mıntıkası Kumandanlığı ve Alaşehir ve Havalisi Hareket-i Milliye Kumandanlığı'na atamıştır. Ethem Bey bu kez de Ömer Lütfi Bey'i tanımayacağını bildirmiştir. Yunan'ın kapıya dayandığı bu günlerde "*zamanın nezaketi itibarıyla*" konuya önem veren **Heyet-i Temsiliye** Refet Bey'i Alaşehir'e göndermiş, o da huzursuzluğun bölgedeki diğer müfrezelere yayılmaması, bundan da Yunan'ın yararlanmaması için sert önlemler almaya koyulmuştur. Ne var ki önlemler yeterli gelmemiştir. Gelişmeler Çerkeslik unsurunu ön plana çıkarınca Heyet-i Temsiliye Reşit Bey'i uyarmıştır. Ancak, Salihli Cephesi Komutanlığı ile yetinmek istemeyen Ethem Bey, Balıkesir Kongresi'nce **Celâl (Bayar) Bey**'in Akhisar Millî Alay Kumandanlığına atanmasını da kendisine karşı yapılmış bir hareket olarak nitelendirerek bu düşüncesini gerek Hacim Muhittin Bey'e gerekse Kâzım Bey'e iletmıştır. Onlar ise Ethem Bey'i haksız bulmuştur. 26 Ekim 1919 ise Genelkurmay Başkanı **Cevat (Çobanlı) Paşa** 14. Kolordu Komutanlığı'ndan, Salihli'de bulunan Ethem ve Reşit beylerin düzensizliğe sebep olduklarını bildirerek bölgeden uzaklaştırılmalarını istemiştir. Ethem Bey de 31 Ekim 1919'da 14. Kolordu Komutanı **Yusuf İzzet Paşa** tarafından **Anzavur isyanını** bastırmak bahanesiyle bölgeden uzaklaştırılmıştır. Bu tarihten itibaren Ethem Bey, **Damat Ferit** hükümetlerinin İngilizlerle iş birliği sonucunda çıkardığı iç ayaklanmaların bastırılmasında oldukça etkili olmuştur.

Anzavur Ahmet, Eylül 1919'da önce Manyas'ta başlayıp Susurluk, Gönen ve Ulubat'a kadar yayılan bir isyan başlatmıştır. Ethem Bey, 3 Aralık'a dek 64 gün süren kanlı çarpışma ve takipleri sonunda isyanı bastırmıştır. Anzavur kaçmayı başarmışsa da Ethem'in başarısı İstanbul basınına yansiyacak kadar önemli olmuştur. Şubat ayında başlayan ve hızla yayılan ikinci ayaklanmayı bastırmak için de birliklerini Balıkesir'de toplamıştır. Reşit ve Tefvik beylerin de içinde bulunduğu bu birlik 15 Nisan 1920'de harekete geçmiş, aynı gün Susurluk kuzeyindeki Yahyaköy'de Damat Ferit Hükümeti'nce 'Paşalık' rütbesi verilen Anzavur kuvvetleriyle karşılaşmıştır. Yedi saat süren şiddetli çarpışmalar sonunda isyancılar kaçmak zorunda bırakılmıştır. Anzavur'un ikinci ayaklanması daha bastırılmadan 13 Nisan'da Bolu-Düzce isyanı başlamış, 18 Nisan'da Bolu ayaklanmacıların eline geçerken ayaklanmayı bastırma emri verilen Yarbay Mahmut Bey öldürülmüş, TBMM tarafından halka öğüt vermek amacıyla bölgeye gönderilen iki kurul başarılı olamamıştır. Önce Gerede, sonra Düzce-Nallıhan arasında bulunan Mudurnu isyana katılmış, 22-23 Nisan'da Nallıhan'da isyan başlarken Ayaş'ta da isyan eğilimi görülmüş, Yabanabat (Kızılcıhamam) halkı da ayaklanmıştır. Doğu'da Safranbolu'yu da içine almaya yönelen ayaklanmanın bastırılması için Ethem Bey, Binbaşı Nazım, Yarbay Arif, Binbaşı Çolak İbrahim komutasındaki birliklerle Ali Fuat Paşa ile Refet Bey emrindeki birlikler ayaklanma bölgesine gönderilmiştir. Bu arada İngilizlerin Damat Ferit hükümetine 18 Nisan'da kurdurduğu Kuvâ-yı İnzibatiye 8 Mayıs'ta İzmit'e gelmiş, 14 Mayıs'ta Yenihan'da yeni bir ayaklanma çıkmıştır. Albay Refet ve Albay (Ayıcı) Arif'in ayaklanmaya son vermeleri için isyancılarla yaptıkları görüşmeler olumlu sonuç vermezken, kuvvetleri Balıkesir ve civarında olan

Ethem Bey de ayaklanma bölgesine yetişmiştir. 23 Mayıs'ta Sapanca, Adapazarı ve Hendek üzerine taarruza başlayan Ethem Bey'in **Kuvâ-yı Seyyaresi**, Kuvâ-yı İnzibatiye'yi yenerek Sapanca ve Adapazarı'nı kurtarmıştır. Kuvâ-yı İnzibatiye'nin yenilgisi ile moralleri çöken asiler Refet Bey kuvvetlerinin Düzce'ye Ethem'den önce girmesini sağlamaya çalışmışlarsa da Kuvâ-yı Seyyare 26 Mayıs'ta, Albay Refet'ten önce Düzce'ye girmiş, ayaklanmayı kışkırtan ve idare edenlerden 53 kişi asılmıştır. Ethem, isyancılara katılan bazı köyleri de yaktırmış, isyana katılanların mallarını yağmalatmış ve 3 Haziran'da Uşak'a gitmiştir. 13 Nisan'da başlayıp 31 Mayıs'a kadar bir buçuk ay süren Düzce ayaklanması bastırıldıktan sonra Ethem'in Kuvâ-yı Seyyare'si Salihli cephesine gitmek üzere Adapazarı'na gelmiş, buradan da Eskişehir civarına taşınmaya başlamıştır. Ancak Yozgat ayaklanmasının başlaması üzerine Ethem kuvvetleri ile Binbaşı (Çolak) İbrahim kuvvetleri 18 ve 19 Haziran'da Genelkurmay'ın emriyle Yozgat'a yönlendirilmiştir. Yozgat isyanı 15 Mayıs'ta başlamış, 27 Ağustos'ta yatıştır gibi olmuş, 5 Eylül'de yeniden alevlenmiş ve 30 Aralık 1920'ye kadar sürmüştür. TBMM ve Genelkurmay Başkanlığı, Hanedana bağlı olan Çapanoğlu ailesinin kışkırtıcı tavrı nedeniyle Antep'te bulunan Kılıç Ali Bey'i kuvvetleriyle birlikte bölgeye çekmiş, ayrıca Çapanoğlu ailesini de gözetim altına almıştır. Ne var ki Ankara Vali Vekili olan Yahya Galip (Kargı) Bey ailenin evine konan nöbetçileri çekince Çapanoğlu ailesinden Celal, Edip, Salih ve Halit beyler yerel güçleri de yanlarına çekerek ayaklanmış ve 14 Haziran'da Yozgat'ı işgal etmiştir. Boğazlıyan'ın da asilerin eline geçmesi üzerine tehlikenin büyüdüğü görülerek Ethem Bey'den isyanı bastırması istenmiştir. 19 Haziran'da Ankara'ya gelen Ethem Bey, coşku ile karşılanmış, **Mustafa Kemal Paşa**, **Fevzi Paşa** ve Albay **İsmet Bey**'le görüşmüş, Ankara'nın elinde yeterli kuvvet olmadığını anlamış, onlarla tehdit dolu konuşmalar yapmış, ayaklanmayı bastırmak için öne sürdüğü koşullar kabul edilince yola çıkmıştır. O günün zor koşullarında Kuvâ-yı Seyyare atlı arabalarla ayaklanma bölgesine sevk edilirken Genelkurmay Başkanlığı da 19 Haziran'da Ethem'e harekât emrini vermiştir. Ethem hızla ayaklanmayı bastırmış, 23 Haziran'da ele geçirilen isyancılardan on ikisi, kurulan askerî mahkeme kararıyla şehrin içinde asılmıştır. Kaçmayı başaran Çapanoğullarından Edip, Celal, Halit ve Salih ise yokluklarında idama mahkûm edilmişlerdir. Ankara, Ethem'i takdir ve taltif etmiştir. 28 Haziran 1920'de Mustafa Kemal Paşa Yozgat isyanını bastırmasından ötürü Ethem'e bir telgraf çekerek; *"Son Arapseyfi boğazındaki muvaffakiyet-i kahirenizden dolayı an-samim'ül kalb zât-ı âlilerini ve rüfekâ-yı besaletini tebrik ederim"* diyerek tebriklerini bildirmiştir. Ertesi gün Milli Savunma Bakanı Fevzi Paşa da başarılarından ötürü tebriklerini bildirerek bastırma hareketine devam etmesini istemiştir. Nitekim Ethem Bey Demirci harekâtını da başarıyla sonlandırmıştır.

Ethem'in gördüğü bu saygınlık ve ilgi, ondaki benlik duygusunu tetiklemiş, başına buyruk hareket etmesine neden olmuştur. Bu konudaki ilk ciddi adımı daha 1920 yılı Mayıs ayında atmıştır. Ethem daha o günlerde TBMM'nin kendisine vermediği yetkileri kullanmaya, TBMM Ordusu adına Padişah'a, TBMM'nin tanımadığı Damat Ferit Hükümeti'ne ve İngiliz İşgal Komutanı'na mektuplar göndermeye çalışmıştır. Onun bu girişimi Ali Fuat Paşa tarafından önlenmiştir. Ethem de bu girişimden haberdar edilmeyen Mustafa Kemal Paşa'nın ve TBMM üyelerinin alkışları arasında ayaklanmaları bastırmayı sürdürmüştür. Kural tanımayan, başına buyruk hareket eden Kuvâ-yı Seyyare komutanlarını ve üyelerini korumuş, bunu yaparken de Yeşil Ordu gibi siyasal bir yapıdan destek almaktan da geri durmamıştır. Mustafa Kemal muhalifleri de Yeşil Ordu kanalıyla Ethem'i kendi saflarına çekmeye ve onun aracılığı ile ordu kadrolarını ele geçirmeye yönelmişlerdir. TBMM içinde ve dışında kendisini hissettirmeye başlayan muhalefet, Ethem'i ve onun kuvvetlerini yanına çekmeye yönelirken, Kütahya ve çevresinde *"yalnız bir kumandan gibi değil, aynı zamanda müstakil bir bölgenin idaresine hâkim bir siyaset ve devlet adamı gibi tavırlar takınmaya başlayan"* Ethem de sırtını Yeşil Ordu'ya dayamak istemiştir.

Ethem, Hakkı Behiç Bey'in önerisi üzerine Çapanoğlu ayaklanmasını bastırmaya giderken ya da dönüşünde Yeşil Ordu'ya katılmış, böylece Yeşil Ordu'nun eline ciddi bir silahlı güç geçmiştir. Ağustos sonlarında Eskişehir'de "*Seyyare-Yeni Dünya*" adlı bir "*İslâm Bolşevik Gazetesi*" çıkarmış ve Yeşil Ordu Cemiyeti'nin propagandasını bu gazete ile sürdürmüştür. Başyazarlığını Arif Oruç'un yaptığı gazete oldukça etkili olmuştur. Ethem bu gazeteye verdiği beyanatta Anadolu halkından sosyalizmi benimsemesini istemiştir. Ülkenin geleceği ve halkın mutluluğu açısından sosyalizmin yararlı olduğunu, Anadolu'nun bu cereyanla bağımsızlığını sağlayabileceğini belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Ethem'in Yeşil Ordu'ya katıldığını Doktor Adnan ve Hakkı Behiç beylerle yaptığı görüşmede öğrenmiştir. Gençliğinden bu yana ordunun siyasallaşmasının yaratacağı sorunları bilen ve karşı çıkan Mustafa Kemal Paşa, Ethem'in cemiyete girişini ve Merkez-i Umumî üyeliğine seçilmesini hoş karşılamamıştır. Bu nedenle cepheye gitmek üzere Ankara'dan ayrılmadan önce bu soruna eğilmek gereğini duymuş ve Cemiyet'ten eylemlerini durdurmasını istemiştir. Ardından 18 Ekim 1920'de Türkiye Komünist Partisi (TKP)'nin kurulduğu açıklanmış, 26 Ekim'de ise İçişleri Bakanlığı "*Yeşil Ordu teşkilatlarının bu partiye dönüşüp onun emrine girdiğini*" duyurmuştur. Mustafa Kemal Paşa da Ethem'e mektup yazarak, ondan bu partiye girmesini, denetiminde çıkan Yeni Dünya gazetesini Ankara'ya taşıyarak firkanın yayın organı yapılmasını istemiştir. Böylece yasal TKP ile hem sosyalist hareket hem de bu hareketin askerî lideri olarak tanıtılmak istenen Ethem kontrol altına alınmak istenmiştir.

Yeşil Ordu sorunu çözümlenmeye çalışılırken ülke yeni bir sorunla yüz yüze kalmıştır. 22 Haziran 1920'de başlayan ve hızla gelişen Yunan ileri harekâtı pek çok Batı Anadolu kentinin işgal edilmesi ile sonuçlanmıştır. Bu harekât, TBMM ve Hükümeti'nin düzenli orduya geçiş kararını uygulamaya koymasına neden olmuştur. Çalışmalar başladığında Ethem ve ağabeyleri direnç göstermiş, Kuvâ-yı Seyyare'nin, bu ordunun bir parçası olmasına karşı çıkmıştır. Onların bu dirençleri karşısında bir orta yol gibi düşünülen Kuvâ-yı Seyyare'nin Seyyar Jandarma Kuvveti olarak hizmet vermesi ya da orduya bağlı olarak 'Birinci Kuvâ-yı Seyyare' olarak anılması önerilerini de benimsememişlerdir. Onlar Kütahya çevresinde kurdukları düzende kendilerinin ve kuvvetlerinin tamamen bağımsız, hem askerî hem idarî bir makam olmasını istemişlerdir. Bu süreçte Cephe Komutanları Ali Fuat Paşa tarafından korunup kollanmışlardır. Bu koruma ve kollama, Ethem'in Gediz'de bulunan Yunan fırkasına taarruz konusunda Ali Fuat Paşa'yı ikna etmesi ile sürmüştür. Gerek Mustafa Kemal Paşa'nın gerekse Albay İsmet'in Konya ayaklanması dolayısıyla gereksiz cephe harcanmaması konusundaki uyarılarına karşın Ethem-Ali Fuat Paşa plânı uygulamaya konulmuştur. Plân, Ethem'in Kuvâ-yı Seyyaresi'nin taarruzda alacağı rolü belirlemişken, Ethem bu plâna uymamış, aksine, düzenli ordunun hiçbir işe yaramayacağını kanıtlamak istercesine, birliklerine düşen görevlerin yerine getirilmesine engel olmuştur. Öyle ki Cephe Komutanı Ali Fuat Paşa uzun süre Ethem'den haber alamamış, Ethem adeta izini kaybettirmiştir. Plânın Ethem ayağı çökünce Gediz düşmüş, onu koruyan Ali Fuat Paşa cephe komutanlığından alınmıştır. İşte Ethem'in "*isyan*" bayrağını tümüyle açması bu gelişme ile olmuştur. Batı Cephesi'nin Albay İsmet ve Albay Refet beylere bırakılması, Ethem'in etki alanını daraltan Albay Fahrettin'in 12. Kolordu komutanlığından bırakılması ve düzenli ordu için düğmeye basılması, içten içe yanan isyan közünü alevlendirmiştir. Artık Ethem, Reşit ve Tefik bölgedeki komutanların görevden alınmalarını istemeye başlamış, önceliği Albay İsmet'e değil Albay Refet ve Albay Fahrettin'e vererek onların bölgeden uzaklaştırılmalarını istemişlerdir. Kütahya'daki varlıklarını hem askerî hem idarî açıdan güçlendirmeye yönelmişler, bölgeye gönderilen komutan ve görevlileri bölge dışına atmışlar, idamla tehdit etmişler, hatta İstiklâl Mahkemeleri'nde olan yargı yetkisini bile kullanmaya yönelmişlerdir. Cephe komutanı Albay İsmet Bey'in Kuvâ-yı Seyyare ile ilgili olarak onlardan istediği bilgileri vermemeye, birliklerini denetimden kaçırmaya, komutanlıktan habersiz müfrezeler kurmaya kalkışmışlardır. Yani Ethem ve ağabeyleri TBMM'yi, Hükümeti'ni ve Ordusu'nu tanımamaktadır. Bu süreçte başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere pek çok komutan ve milletvekili Ethem sorununun barışçıl yollarla çözümünden yana

olmuş, onlara kurullar gönderilmiş, her kurul Ethem'in yinelenen istekleri ile uğurlanmıştır. Kardeşler bu karşı duruşları yaparken Meclis içindeki desteklerine ve askerî güçlerine güvenmişlerdir. Ancak kendi deyimleri ile "güvendikleri dağlara" adeta "kar yağmıştır". Meclis'te kimi milletvekillerinin kendilerine vermeyi sürdürdüğü desteğin örselenmesine ise bizzat Ethem neden olmuştur. 29 Aralık 1920'de TBMM Başkanlığına çektiği telgrafla Meclis üyelerine yaptığı hakaret, ilişkileri koparma noktasına getirmişse de yeni bir kurulla yeni bir uzlaşma arayışına girilmiş ancak bu girişim de sonuçsuz kalmıştır. Kardeşler isteklerinde direnince Hükümet üç kardeşin asi duruma düştüklerini orduya ve kamuoyuna duyurmuştur.

Ethem bir iktidar savaşına girmiştir. Önce Albay Refet ve Albay Fahrettin'in sonra Albay İsmet'in üzerine gitmiş, onları bertaraf etmek istemiştir. Ethem'in bu komutanlara yönelik tavrı ve görevden alınmalarını istemesi 1920 yılı Ekim ayında başlamış ve sürmüştür. Gediz taarruzu da o günlerde uygulamaya konmuştur ve belgeler Ethem'in o günlerde Yunanlılarla görüşmeye başladığının ipuçlarını vermektedir. Bu ipuçları 2 Ocak tarihli Ethem-Yunan protokolünün hazırlık aşaması ile meyvesini vermiştir. Protokol gereğince Ethem, TBMM Ordusu'nu Eskişehir'den güneye, Kütahya üzerine çekmiş, Yunan ordusu 6 Ocak'ta Bursa ve Uşak yönünden Eskişehir'e hareket ettiğinde TBMM Ordusu iki ateş arasında kalmıştır. Yani Ethem-Yunan planının ilk aşaması başarılı olmuştur. Bu nedenle 8 Ocak'ta artık üç kardeş TBMM'de "hain" olarak anılmaya başlanmıştır.

Ne var ki bundan sonraki süreçte Ethem'in Yunanlılara söylediği gibi 16.000 kişilik bir ordusunun olmadığı, askerî gücünün de bulunmadığı, yeni kurulmakta olan TBMM Orduları karşısında geri çekilmek zorunda kaldığı Yunan makamlarınca görülmüştür. Yunan Ordusu, İnönü'den geri dönerken Ethem ve birlikleri kan kaybederek Albay Refet kuvvetlerinin önünde Yunan işgal bölgesine geçmiş, 22 Ocak'ta ağabeyleri, 26 Ocak'ta da Ethem, Yunan ordusuna sığınmıştır. Artık o, İsmet Paşa'nın deyimini ile "Yorgi Ethem"dir.

Ethem ve ağabeyleri Yunan işgali altındaki bölgede; Yunanların açtıkları beyanname savaşına ortak olarak, Yunan taarruzlarını geriden besleyip destekleyerek ya da bizzat katılarak hizmet ettikleri gibi Anadolu halkını içten parçalamaya dönük önemli bir girişimin de parçası olmuşlardır. Bu çerçevede işbirlikçi Çerkeslerce temeli 1920 yılı Mayıs ayında İzmir'de atılan, 1921 yılında Yunan desteği ile Midilli'de örgütlenen ve aynı yıl İzmir'de kongresini yapan Şark-ı Karib Çerkesleri Temin-i Hukuk Cemiyeti'nin üyesi olmuştur. Tüzüğü Yunan makamlarınca onaylanan, Yunan işgali altındaki İzmir'de kongresini yaparak bağımsız bir Çerkes devleti kurulacağını ilan eden Cemiyet aracılığı ile bölge Türklerden koparılma istenmiştir. Ethem'in "nedeni" daha doğrusu hedefi Millî Mücadele'nin başarısız olmasını istemesidir. Bu nedenle Ethem sürgünde de Türkiye'yi hedef alacaktır.

Ethem, Büyük Zafer'e kadar İzmir'den hiç ayrılmamıştır. Zaferin ardından kaçan Yunan ordusu ile birlikte Anadolu topraklarını terk etmiş, Midilli'ye geçmiştir. 1922-1923 yılları arasında Almanya-İsviçre-Midilli-Avusturya-Almanya-Trakya-İsviçre çizgisinde gidip gelmiştir. Tedavi kılıfı ile yaptığı Almanya seyahatinde İttihatçılarla buluşmuş, Lozan Konferansı'nın sürdüğü bu günlerde İsmet Paşa'ya suikast girişimi plânlamış ve bu amaçla Lozan'a gitmiş, başarılı olamayınca İttihatçıların bulunduğu ülkelere seyahat yapmış, ardından Yunanistan'a dönmüş, Atina günleri başlamıştır. 1923-1925 yılları arasında Ethem'in faaliyetleri Yunanistan'daki Türkiye karşıtları ile adalardan Anadolu'ya çeteler sokmak, Türkiye "ricaline" suikastlar planlamak, kimi zaman da uygulamaya koymakla geçmiştir. Ancak Yunanistan'da amaçlarını yeşertecek iklimi yeterli bulamayınca ve tam bu günlerde Türkiye'de Şeyh Sait isyanı baş gösterince, bu kez Ortadoğu'ya geçmiştir.

Kirmanşah-Musul-Bağdat-Halep ve nihayet Amman kentleri Ethem'in faaliyetlerinin merkezleri olmuştur. Bölgedeki

Çerkes, Kürt ve Türk firarileriyle, **Yüzellilikler**le, Hoybun Cemiyeti ile birlikte örgütsel çalışmalar yapmıştır. Çerkesleri, liderliği altında birleştirip askerî bir güce sahip olmaya çalışmış, bu amaçla ve İngilizlerin desteğiyle Yunanistan'daki Çerkesleri Orta Doğu'ya taşımaya çalışmış, Türkiye Cumhuriyeti'ni yıkmayı amaçlamıştır. Bu amacını uygulamaya koymak amacıyla engel olarak gördüğü Atatürk'ü ortadan kaldırmak için suikast plânlarını sürdürmüş, adamlar toplamış, Ermenilerle, Kürtlerle, İngilizlerle ortak çalışmıştır. Mehmet Ali gibi Yüzelliliklerden, Hanedan üyelerinden, İngilizlerden hatta İtalyanlardan yalnız siyasi değil maddi destek de bulmuştur. Bu arada ihanetini örtmek, gizlemek, gelecek nesillere kahraman bir Ethem tanıtmak için hatıralarını kaleme almış, bastırmak için yoğun mücadele vermiştir. Ne var ki Türk istihbarat elemanları ve muhbirler bu girişimi önlemiş, anılar yok edilmiştir. Yani Ethem'e ait basılmış bir anı yoktur. Ethem de sürgündeki arkadaşı Dr. Selahattin Ali'ye yazdığı mektuplarda bu süreci oldukça net ortaya koymuştur.

1926 yılında başlayıp dört yıl süren ve Ağrı ayaklanmaları olarak anılan isyan sürecinin her aşamasında yer alan Ethem, 1935 yılında Türk Ordusu'na hitaben yayınladığı beyanname ile orduyu isyana, darbe yapmaya çağırmıştır. Aynı yıl Mustafa Kemal Paşa'ya yapılan suikast girişiminin de baş aktörlerinden biridir. Taşnak Ermenilerle iş birliği içinde olmuştur. 1937 Dersim ayaklanmasının ise yalnızca plânlayıcılarından olmamış, eylemsel destek de vermiştir. Eylemleri nedeniyle o da suikastlarla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle Kürtçü çalışmaları bölgedeki Çerkeslerce benimsenmemiş, aksine ona karşı tavır geliştirilmesine neden olmuş. Ethem karşıtı Çerkesler ona suikast de plânlamış, ancak uygulamaya koyamamışlardır.

Ethem'in de aralarında bulunduğu Yüzelliliklerin bir kısmının sürgün yaşamlarında da ihanetlerini sürdürmeleri Türkiye Cumhuriyeti'nin 1933'te çıkardığı aftan onları yararlandırmamasının en önemli nedeni olmuştur. Ethem ve Reşit bu kararı tepkiyle karşılamışlardır. Ethem, 1937'te Celal Bayar'a yazdığı mektupla, her ne kadar kendisi dışında kalacak olanlar için diyorsa da, af isteğini dile getirmiştir. 1938'de bir af çıkacağı söylentileri kulaklarına çalındığında ise bu kez 'Türkiye'nin, muhalifleri bölmek istediği' propagandası yaparak dönmek isteyenleri kararlarından çevirmeye çalışmışlardır. 1938 yılında af çıktığında ortanca kardeş Tefik ülkeye dönerken Ethem ve Reşit af öncesi söylemlerinden geri adım atamamışlar, çevresindekileri dönmemeye güdüledikleri için onlar da ülkeye dönememişlerdir. II. Dünya savaşı sürerken iki kez affedilmeleri için Türk yetkili makamlarına başvurmuşlarsa da Türkiye, savaşın getirdiği gergin ortamda onları affetmek gibi bir düşünce içinde olmamıştır. Bu nedenle Ethem yaşamını sürgünde noktalamış, 1948 yılında Amman'da yaşamdan ayrılmıştır.

Şaduman HALICI

KAYNAKÇA

Arşivler

Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Arşivi (ATASE Arşivi)

İstiklâl Harbi Kataloğu

KN: 190, GN: 129-129a

KN: 190, GN: 219.

KN: 15, GN: 27, BN: 27-1, BT: 8.06.35 (1919).

KN: 432, GN: 57, BN: 57-1, BT: 8.04.35 (1919).

KN: 203, GN: 18, BN: 18-1.

KN: 59, GN: 72, BN: 72-2

KN: 674, GN: 192, BN: 192-1, 2

KN: 586, GN: 52, BN: 52-1.

KN: 674, GN: 192, BN: 192-1, 2.

KN: 203, GN: 18, BN: 18-2.

Atatürk Kataloğu

ATA-ZB, KN: 36, GN: 20

Cumhurbaşkanlığı Arşivi

EBİS Sıra No: 01011788, Kutu No: 1/217, Fihrist 17.

EBİS Sıra No: 01012817, KN: 1/236, F: 35, E 3.

EBİS Sıra No: 01011893, KN: 1/214, F: 41.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGM Arşivi)

DN: 12221-1. (Umumi Dosya)

DN: 12222-18/1

DN: 12222-57

DN: 12222-57/1

DN: 12222-57/2

DN: 12222-57/3

DN: 12222-57/4

DN: 12222-57/5

DN: 12222-57/6

DN: 12222-58/1

DN: 12222-58/2

DN: 12222-58/3

DN: 12222-59/3

DN: 12222/45

DN: 12241-1

DN: 11242-2

DN: 12511-29

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi

KN: 28, GN: 15, BN: 151001; 152001

KN: 29, GN: 70, BN: 702a001

KN: 31, GN: 120, BN: 120001

KN: 49, GN: 90, BN: 90001.

KN: 57, GN: 55, BN: 55a001

KN: 64, GN: 100, BN: 1001.

KN: 314, GN: 12, BN: 12001.

KN: 314, GN: 26, BN:261001.

KN: 328, GN: 22, BN: 22001

KN: 328, GN: 23, BN: 23001.

Belgesel Kaynaklar

2013. **Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'nın Haberleşme Kayıt Defteri (Eylül 1919-Kasım 1920)**, (Haz. Çiğdem Aslan- Mustafa Toker), C. IV, TİTE Yayınları, Ankara, 2013.

Eskişehir İstiklal Mahkemeleri (Kararlar ve Mahkeme Zabıtları), C. 4, TBMM Basımevi, Ankara, 2015.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

Devre I, C. 1, 2, 3, 4, 6, 7.

Devre II, C. 8

Devre V, C. 5.

Devre VI, C. 3.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, C. I, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, C. II, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.

Türk İstiklâl Harbi Özet Tarihi, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2001,

Türk İstiklâl Harbi-İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1920), C. VI, Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, 1974.

Gazete ve Dergiler

Açıksöz, Akşam, Alemdar, Anadolu (İzmir), Anadolu'da Yeni Gün, Cumhuriyet, Haber, Hukuk-ı Beşer (İzmir), Hukuk-ı Beşer (İstanbul), Hür Hukuk-u Beşer(İzmir), İkdâm, İleri, Kurun, Müsavat (Kahire), Öğüt, Peyam-ı Sabah, Resmi Gazete, Son Posta, Şark (İzmir), Tan, Tasvir-i Efkâr, Ulus, Vakit, Vatan, Yeni Gün.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi

Yıl 3, Sayı 9, Eylül 1954, Vesika 220.

Yıl 5, Sayı 15, Mart 1956, Vesika No 388.

Yıl 9, Sayı 34, Aralık 1960, Vesika No: 849,853, 855.

Harp Tarihi Belgeleri Dergisi

Yıl 24, Sayı 73, Eylül 1975, Vesika No: 1567, 1573, 1574, 1575, 1576, 1577, 1578, 1579, 1580, 1582, 1588.

Yıl 25, Sayı 74, Mart 1976, Vesika No 1607, 1608, 1611, 1612.

Gâye-i Milliye, 29 Nisan 1921, No: 39, s. 1(Yayına Hazırlayan Çiğdem Aslan-Mustafa Toker, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2009).

Hukuk-u Beşer, (Yay. Haz. Oktay Gökdemir), İzmir Büyük Şehir Belediyesi Yayınları, 2011.

İrâde-i Milliye, 19 Nisan 1921, No: 37, s. 2. (Yay. Haz. Alim Yıldız, Şeref Boyraz, Ahmet Bozdoğan, Yunus Ayata, Mehmet Ali Şimşek, Sivas Belediyesi Yayınları, Sivas, 2007).

Müsavat (Ethem'in Nutuk'a yanıtları için bk)

9 Kanun-ı sâni (Ocak) 1919, No: 70, s. 2.

7 Kanun-ı evvel (Aralık) 1927, No: 24, s. 3

10 Mayıs 1928, No: 32, s.2

1 Temmuz 1928, S. 35, s. 4.

Kitap ve Makaleler

ABALIOĞLU, Yunus Nadi, **Çerkes Ethem Kuvvetlerinin İhaneti**, Sel yayınları, İstanbul, 1955.

Arif Cemil, **Birinci Dünya Savaşında Teşkilât-ı Mahsusa**, (Yay. Haz. Metin Martı), Arma Yayınları, İstanbul (Tarihsiz), s. 17-18.

AVCIOĞLU, Doğan, **Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e**, C. 2, Tekin Yayınevi, Ankara, 1993.

BALCIOĞLU, Mustafa, **Belgelerle Millî Mücadele Sırasında Anadolu'da Ayaklanmalar ve Merkez Ordusu**, YÖK Matbaası, Ankara, 1991.

Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacîm Muhittin Çarıklı'nın Kuvâ-yı Milliye Hatıraları (1919-1920), AÜ TİTE Yayınları, 2014.

BALKANLI, Remzi, **Mukayeseli Basın ve Propaganda**, Ankara, 1961.

CİLASUN, Emrah. **Çerkes Ethem**, Versus Kitap, İstanbul, 2006.

ÇALIŞLAR, İzzettin. **Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın Anılarıyla Gün Gün, Saat Saat İstiklal Harbi'nde Batı Cephesi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.

EFE, Ahmet, **Çerkez Ethem**, Simurg Kitapçılık, Yayıncılık ve Dağıtım Ltd. Şti, İstanbul, 2006.

..... , **Gizli Kalmış Bir İhanet Çerkez Kongresi ve Çerkez Ethem**, Bayrak Matbaası, İstanbul, 2004.

HALICI, Şaduman, **Ethem**, E Yayınları, İstanbul, 2016.

HALLI, Reşat, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)**, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, Ankara, 1972.

İNÖNÜ, İsmet, **Hatıralar**, (Yay. Haz. Sabahattin Selek), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985.

MEHMETEFENDİOĞLU, Ahmet, "Yeni Belgelerle İzmir Valisi Rahmi Bey'in Oğlunun Kaçırılması", **Tarih ve Toplum**, C. 15, S. 88, Nisan 1991, s. 32.

MUMCU, Uğur, **Kürt Dosyası**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1993.

....., **Gazi Paşa'ya Suikast**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1994.

ORBAY, Rauf, Rauf Orbay'ın Hatıraları", **Yakın Tarihimiz**, C. I, İstanbul 1962.

ÖZER, Kemal, **Kurtuluş Savaşında Gönen**, Türkdili Matbaası, Balıkesir, 1964.

ÖZGEN, Abdurrahman, **Millî Mücadelede Türk Akıncıları**, İnsel Kitabevi, İstanbul (Tarihsiz).

ÖZTÜRK, İbrahim Sadi, **Ulusal Kurtuluş Mücadelesinde İç İsyanlar**, Ankara: Fark Yayınları, 2007.

SARIHAN, Zeki, **Çerkez Ethem'in İhaneti**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998

STODDARD, Philip. **Teşkilât-ı Mahsusa**, Arba Yayınları, İstanbul, 1993.

Şadillili Vedat, **Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar 1**, Kon Yayınları, Ankara, 1980.

ŞENER, Cemal, **Çerkes Ethem Olayı**, Etik Yayınları, İstanbul, 2001.

UĞURLU, Nurur, **Çerkez Ethem Kuvvetleri Kuvayı Seyyare**, Örgün Yayınevi, 2007.

UMAR, Bilge, **Yunanlıların ve Anadolu Rumlarının Anlatımıyla İzmir Savaşı**, İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2002.

ÜNAL, Muhittin, **Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1994.

YEŞİLTUNA, Serap, **Resmi Kanun, Kararname, Rapor ve Tutanaklarla Atatürk ve Kürtler**, İleri Yayınları, İstanbul, 2007.

YÜCEER, Saime, **Bursa'nın İşgal ve Kurtuluş Süreci**, Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Bursa, 2001.

17/08/2022 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ethem-1886-1948/?pdf=3672> adresinden erişilmiştir

